

Mariusz Wołos
Kraków–Warszawa

Pierwsza wojna światowa we współczesnej historiografii rosyjskiej

Uwagi wstępne

Moje rozważania powinienem zacząć od kilku konstatacji o charakterze ogólnym i zarazem wprowadzającym do tematu, może nawet nieco asekuracyjnym. Po pierwsze, chciałbym zastrzec, że problematyka nakreślona w tytule niniejszego artykułu jest bardzo obszerna i wielowątkowa, a więc jej wyczerpanie czy nawet solidne zaprezentowanie czytelnikowi wymagałoby oddzielnej monografii z zakresu dziejów najnowszej historiografii naszego wschodniego sąsiada. Siłą rzeczy ograniczyć się muszę jedynie do zasygnalizowania najważniejszych kwestii, mając świadomość niedosytu, jaki będzie odczuwać osoba czytająca ten tekst. Po drugie, chcę wyjaśnić, że określenie „współczesna historiografia rosyjska” traktuję dosłownie, a więc dotyczy ono kilku ostatnich lat z rzadkimi odstępstwami polegającymi na krótkich wypadach do czasów dawniejszych, i to raczej jedynie w celu lepszego zaprezentowania teraźniejszych dokonań rosyjskiego dziejopisarstwa. Za punkt wyjścia moich rozważań traktuję w zasadzie rok 2008, a więc dziewięćdziesiątą rocznicę zakończenia działań wojennych w pierwszym światowym konflikcie, która stała się okazją do podjęcia przez rosyjskich historyków kilku interesujących skądinąd przedsięwzięć naukowych. Cezurą zamykającą jest rok bieżący, którego jubileuszowe znaczenie nie wymaga komentarza. Po trzecie, tekst ten powstaje niemal dosłownie w przededniu rocznicy rozpoczęcia pierwszej wojny światowej i niestety nie będę mógł zaprezentować w nim czytelnikowi wcale licznych publikacji, które w tej chwili są przygotowywane z myślą o upamiętnieniu okrągłego jubileuszu. Wyjątek stanowią będą raczej krótkie wzmianki o książkach, których sam będę współredaktorem czy współautorem. Po czwarte wreszcie, w moich rozważaniach świadomie i celowo pomijam problematykę rewolucji rosyjskich w 1917 r., które chronologicznie przynależą do okresu pierwszej wojny światowej i otwierają nowy rozdział w najnowszych dziejach Rosji. Uważam jednak, że tematyka ta stanowi zagadnienie odrębne, a jej nawet pobieżna prezentacja we współczesnej historiografii rosyjskiej wymagałaby oddzielnej publikacji. Warto jednak dodać, że dzieje obu rosyjskich rewolucji z 1917 r. i ich dalekosiężnych konsekwencji wciąż cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy

i czytelników. Znajduje to wyraz zarówno w licznych publikacjach, jak i tłumaczeniach na język rosyjski prac zagranicznych autorów¹.

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że ze względów ideologicznych pierwsza wojna światowa nie miała szczęścia w historiografii rosyjskiej, a ściślej — w historiografii sowieckiej. Traktowano ją przez długie dziesięciolecia jako konflikt imperialistyczny, który był jedynie potwierdzeniem ideologicznych tez głoszonych przez Karola Marksa, Fryderyka Engelsa i — przede wszystkim — Włodzimierza Lenina. W ocenach formułowanych przez sowieckich uczonych dominował aprioryzm, cechujący się zdecydowanym, nieraz gwałtownym potępieniem wojny, ale i docenieniem jej pozytywnego wpływu na wzrost nastrojów rewolucyjnych w różnych krajach, radykalizację mas, upadek starych reżimów i, ogólnie rzecz ujmując, wszystko to, co powodowało „wrzenie rewolucyjne”, niemal zawsze postrzegane przez historyków z ZSRS jako postępowe, wręcz pożądane, a na pewno nieuniknione. Słowem, konflikt z lat 1914–1918 to przede wszystkim rozładowanie narastającego od dziesięcioleci kryzysu kapitalizmu i nieuchronne starcie imperialistów, które otworzyły drogę do rewolucji z 1917 r., najpierw lutowej, a potem październikowej, a w końcu do powstania pierwszej w dziejach świata „państwa robotników i chłopów”, będącego formą najdoskonalszą i prowadzącego do komunizmu. Przez niemal cały okres istnienia Rosji Sowieckiej, a potem Związku Sowieckiego pierwsza wojna światowa znajdowała się w sensie badań historycznych i miejsca w historiografii właśnie w cieniu zmian rewolucyjnych, zwłaszcza dojścia do władzy bolszewików i budowy państwa nowego typu. Ideologiczne okulary narzucone odgórnie przez władze komunistyczne decydowały też o ocenach formułowanych wobec badaczy zagranicznych i rosyjskich historyków emigracyjnych, którzy podejmowali w swych dziełach problemy pierwszej wojny światowej². Miało to swoje konsekwencje. Społeczeństwo Federacji Rosyjskiej, wchodząc w nową rzeczywistość polityczno-ekonomiczną w latach dziewięćdziesiątych XX stulecia, w zasadzie nie знаło pierwszej wojny światowej i nie zdawało sobie sprawy z jej znaczenia dla rozwoju świata w kończącym się właśnie stuleciu. Może najlepszym komentarzem będzie tutaj tytuł wywiadu udzielonego przez dziekana Wydziału Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Państwowego w Sankt Petersburgu Irinę Nowikową i opu-

¹ Odwołajmy się tylko do wybranych przykładów: *Россия и революция 1917 года: опыт истории и теории*, Санкт-Петербург 2008; *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды*, отв. ред. М. Волос, А.М. Орехов, Москва 2009. M.in. przetłumaczono na język rosyjski klasyczne prace wybitnych amerykańskich sowietologów Adama Brunona Ulama (*The Bolsheviks: the intellectual and political history of the triumph of communism in Russia*, New York 1968) i Richarda Pipesa (*The Russian Revolution, 1899–1919*, London 1990): А.Б. Улам, *Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года*, Москва 2004 (wydana w sporym nakładzie 5 tys. egzemplarzy); Р. Пайпс, *Русская революция*, ч. 1–2, Москва 1994 (wznowiona w 2005 r.).

² Czytelnika wypada odesłać do literatury na ten temat, gdzie znajdzie bardziej szczegółowe informacje o stosunku sowieckich historyków do pierwszej wojny światowej: Н.А. Шубин, *Россия в Первой мировой войне: историография проблемы (1914–2000)*, Москва 2001, *passim*. W węższym zakresie odnoszącym się do problemów narodowościowych monarchii austro-węgierskiej w interesującym nas okresie zob. М. Волос, Г. Шкундин, *Национальные вопросы Габсбургской монархии во время Первой мировой войны в историографии и историософии: взгляд из России*, w: *Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств*, т. I, отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин, Москва 2012, s. 13–43. Warto dodać, że badania rosyjskiej historiografii emigracyjnej na polskim gruncie są dopiero przed nami, zob. J. Biniewska, *Historiografia emigracji rosyjskiej pierwszej fali*, w: *Na wschód od linii Curzona. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Mieczysławowi Smoleniowi*, red. R. Król-Mazur, M. Lubina, Kraków 2014, s. 120–126.

blikowanego w 2013 r.: *Pierwsza wojna światowa jako ofiara zbiorowej amnezji*³. Rzetelne, pozbawione ideologicznego nacisku badania nad Wielką Wojną po 1991 r. w zasadzie trzeba było zaczynać od podstaw. Konstatacje zawarte w trzech poprzednich zdaniach można potraktować jako punkt wyjścia do dalszych rozważań.

Sytuacja uległa zmianie, i to dość radykalnej, na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych minionego wieku. Na fali wzrostu zainteresowania zapomnianymi lub wymazanymi z pamięci dziejami Rosji niebolszewickiej, ale także na potrzeby poszukiwania nowych elementów kształtujących świadomość historyczną oraz postawy propaństwowe przypomniało sobie o pierwszej wojnie światowej i jej rosyjskich bohaterach. Wzrosło zainteresowanie takimi postaciami, jak gen. Aleksiej Brusilow⁴, admirał Aleksandr Kołczak⁵ czy gen. Anton Denikin⁶. Na język rosyjski przełożono należące do klasyki książki wydawane na Zachodzie, nawet opublikowane po raz pierwszy w czasach bardzo już odległych i napisane przez autorów nie zawsze przychylnych Związkowi Sowieckiemu⁷. Równie chętnie Rosjanie tłumaczą prace niekoniecznie napisane przez autorów amerykańskich, brytyjskich, niemieckich, francuskich, włoskich czy japońskich, ale także przez reprezentantów krajów, których historiografię trudno uznać za dobrze znaną w świecie, za to często niedocenioną⁸. Widoczny wzrost zainteresowania dziejami pierwszej wojny światowej, bynajmniej nie tylko w kontekście przeszłości własnego kraju, szedł w parze ze wzmożonymi, niekiedy nieco pospieszonymi i niedokładnymi badaniami nad historią wszelkich ugrupowań antybolszewickich w latach 1917–1920 z „białymi” armiami na czele, a także pierwszą falą rosyjskiej emigracji, która w jakimś sensie uosabiała niebolszewicką, przedrewolucyjną, starą Rosję.

Rosyjska Asocjacja Historyków Pierwszej Wojny Światowej i jej osiągnięcia historiograficzne

W grudniu 1992 r. powstała w Moskwie Rosyjska Asocjacja Historyków Pierwszej Wojny Światowej. Działo się to na fali opisanych wyżej zmian i wzrostu zainteresowania pierwszym konfliktem zbrojnym o światowym zasięgu. Zasadniczym celem, jaki postawili przed sobą członkowie Asocjacji, było i nadal jest „przyczynianie się wszelkimi sposobami do rozwoju

³ *Первая мировая как жертва коллективной амнезии*, w: *Великая война 1914–1918: Алмазах Российской ассоциации историков Первой мировой войны*, выпуск 3, Москва 2013, s. 138–142.

⁴ Przykładowo: С. Н. Семанов, Макаров, *Брусилов*, Москва 1989; Ю. В. Соколов, *Красная звезда или крест? (Жизнь и судьба генерала Брусилова)*, Москва 1994.

⁵ Według moich obliczeń w latach 1990–2014 ukazało się około stu pozycji zwartych poświęconych Kołczakowi. Są to prace naukowe, popularnonaukowe, a nawet powieści. Nakręcono również ciesząc się wielką popularnością serial *Адмирал*, a historycy z cenzurem opublikowali specjalną encyklopedię tego filmu, stanowiącą dla widzów–czytelników klucz do zrozumienia poruszonej przez reżysera problematyki. Zob. Ю. З. Кантор, С. В. Чернявский, А. Н. Дадыкин, *Адмирал: энциклопедия фильма*, pod red. Ю. З. Кантор, Санкт–Петербург 2008.

⁶ Na początku lat dziewięćdziesiątych udostępniono rosyjskiemu czytelnikowi wydane kilka dzieścioleci wcześniej na emigracji pisma i wspomnienia Denikina: А. И. Деникин, *Путь русского офицера*, Москва 1990; idem, *Очерки русской смуты*, Москва 1991. Obie te książki były potem wielokrotnie wznawiane i wciąż cieszą się sporą popularnością.

⁷ Tak było chociażby z wydaną po raz pierwszy w 1938 r. pracą Johna Wheelera–Bennetta *Brestitovsk. The forgotten peace. March 1918*, którą w Rosji ogłoszono pod zmienionym tytułem, zob. Д. Уилер–Беннет, *Брестский мир. Победы и поражения советской дипломатии*, Москва 2009.

⁸ Przykładowo: Д. Нечак, Б. Репе, *Перелом: 1914–1918. Мир и словенцы в Первой мировой войне*, Люблина 2012.

badan nad dziejami pierwszej wojny światowej w celu obiektywnego odzwierciedlenia globalnego znaczenia tego wydarzenia i zachowania pamięci o nim w pokoleniach obywateli Rosji⁹. W statucie towarzystwa zaznaczono, że będzie ono otwarte na współpracę z różnymi organizacjami, w tym szkołami wyższymi, centrami naukowymi, muzeami, bibliotekami i archiwami, a także z partnerami zagranicznymi. Długoletnim prezesem był zasłużony badacz historii powszechnej XIX i XX w., amerykanista Wiktor Malkow. Do Asocjacji należy teraz blisko stu rosyjskich badaczy, w większości specjalizujących się w dziejach pierwszej wojny światowej. Obecnie na jej czele stoi Jewgienij Siergiejew, podobnie jak jego poprzednik pracownik naukowy Instytutu Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk (RAN) w Moskwie, a jego zastępcami są Denis Kozłow, Władimir Romanow, Wiaczesław Szaciłło i Grigorij Szkundin. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że to właśnie ci uczeni w największym stopniu przyczynili się do zaktywizowania badań na temat pierwszej wojny światowej i spopularyzowania wiedzy o niej wśród Rosjan, a także nawiązania kontaktów z partnerami z wielu krajów Europy i Stanów Zjednoczonych. W latach 2013–2014 Asocjacja rozpoczęła wydawanie swojego periodyku, w którym publikowane są materiały z konferencji organizowanych lub współorganizowanych przez towarzystwo oraz teksty jej członków i zapraszanych gości. Do chwili obecnej ukazały się trzy numery. Wybór nazwy periodyku „Wielka Wojna 1914–1918” nie jest przypadkowy¹⁰. Członkowie Asocjacji chcą w ten sposób upowszechnić tę popularną ongiś głównie w krajach zachodnich nazwę, wypartą zupełnie w Związku Sowieckim z przyczyn ideologicznych, a i w dzisiejszej Rosji niewspółmierną w odniesieniu na przykład do Wielkiej Wojny Ojczyźnianej z lat 1941–1945. Od samego początku swojego istnienia aż po chwilę obecną Asocjacja jest blisko związana z kierowanym przez akademika Aleksandra Czubariana Instytutem Historii Powszechnej RAN. W niemałym stopniu jest to spowodowane profilem badawczym tej zasłużonej dla rosyjskiej nauki historycznej placówki, stanowiącej przy tym główne miejsce pracy obu wymienionych wyżej prezesów stowarzyszenia. Wiele przedsięwzięć naukowych, w tym publikacji, realizowanych jest wspólnie przez obie instytucje. W ostatnim czasie daje się jednak zauważyć pewną emancypację członków Asocjacji i podejmowanie inicjatyw bez udziału Instytutu Historii Powszechnej RAN.

Stowarzyszenie szybko przystąpiło do pracy, której rezultaty ogłaszano drukiem. Pierwszą książkę sygnowaną przez Asocjację wydano już w 1994 r. w bardzo prestiżowym moskiewskim wydawnictwie „Nauka”. Był to zbiór studiów opublikowany pod redakcją znanego bałkanisty Jurija Pisariowa (1916–1993) i wspomnianego wyżej Malkowa¹¹. Jego autorzy wyraźnie podkreślili znaczenie pierwszej wojny światowej jako kluczowego wydarzenia, które dało początek niemal wszystkim ważnym procesom historycznym w XX w. Swoistego rodzaju podsumowaniem pierwszego okresu istnienia było jubileuszowe (z okazji osiemdziesiątej rocznicy zakończenia konfliktu) wydanie obszernej monografii zbiorowej *Pierwsza wojna światowa. Prolog XX wieku*. Zamieszczono w niej materiały konferencji, seminariów i okrągłych stołów organizowanych przez Asocjację w latach 1993–1997. Był to materiał różnorodny, niekoniecznie uporządkowany i stanowiący ledwie *point de départ* dalszej działal-

⁹ Устав Российской Ассоциации историков Первой мировой войны (РАИПМВ) Извлечения из Устава (принят 10 декабря 1992 г., изменения внесены 25 февраля 2009 г.) http://www.rusasww1.ru/post_nav.php?cat=news (dostęp: 23 VI 2014 r., tłum. własne autora).

¹⁰ *Великая война 1914–1918. Альманах Российской ассоциации историков Первой мировой войны*, выпуск 1–3, Москва 2013–2014. Nakład ostatniego numeru wynosił 600 egzemplarzy.

¹¹ *Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории*, отв. ред. Ю. А. Писарев, В. Л. Мальков, Москва 1994, ss. 306.

ności¹². Asocjacja od początku istnienia organizuje konferencje międzynarodowe z udziałem przedstawicieli innych państw. Z myślą o upowszechnieniu wyników badań uczonych rosyjskich wspólnie z Instytutem Historii Powszechnej RAN ogłoszono drukiem po angielsku i francusku materiały z konferencji zorganizowanej w Moskwie w maju 1994 r.¹³

Kolejnym celem było opracowanie monografii zbiorowej na temat Wielkiej Wojny przy współpracy z Instytutem Historii Powszechnej RAN. Ukazała się ona w wydawnictwie „Nauka” w 1998 r. pod redakcją Malkowa i Szkundina w ramach szerszego projektu *Wojny światowe XX wieku*¹⁴. Redaktorzy nakreślili przed sobą cel w postaci pokazania czytelnikowi całokształtu problemów związanych z pierwszą wojną światową, w tym zaprezentowanie ówczesnego stanu rosyjskich i zagranicznych badań naukowych. Determinowało to dobór autorów oraz podejmowanych przez nich problemów. Cel został osiągnięty. W tomie znalazły się rozważania na temat genezy konfliktu, jego wpływu na procesy cywilizacyjne, przebiegu działań wojennych, życia politycznego i dyplomacji. Nie pominięto wewnętrznych dziejów państw uczestniczących w wojnie ze wskazaniem na mocarstwa, zagadnień gospodarczych (słabiej jednak reprezentowanych), ruchów rewolucyjnych, wreszcie — co godne podkreślenia — aspektów nacjonalistycznych, psychologicznych, społecznych i kulturowych (np. obraz wroga, wojna a kultura czy cena prowadzenia działań wojennych oraz ich dalekosiężne skutki społeczne). Omawiana monografia kolektywna pozostaje do dziś ważnym wkładem historiografii rosyjskiej do badań nad dziejami pierwszej wojny światowej. Jej uzupełnieniem było równoległe wydanie przez członków Asocjacji (Boris Tupolew i Wiaczesław Szaciłło) zbioru dokumentów archiwalnych i drukowanych, zarówno rosyjskich, jak i innych, dotyczących kluczowych wydarzeń konfliktu¹⁵.

Kolejny krok to udział Asocjacji w innym poważnym projekcie badawczym zatytułowanym *Wojna i społeczeństwo w XX wieku*, który również był realizowany przy ścisłej współpracy z Instytutem Historii Powszechnej RAN, a finansowany przez Rosyjską Humanistyczną Fundację Naukową (RGNF). Podobnie jak w poprzednim wypadku efektem prac była trzytomowa edycja. Tom pierwszy, który powstał przy wydatnym udziale Asocjacji, nosił tytuł *Wojna i społeczeństwo w przededniu i w okresie pierwszej wojny światowej*. Ukazał się w 2008 r. pod redakcją Siergieja Listikowa¹⁶. Ramy chronologiczne rozszerzono o zagadnienia związane z konfliktem rosyjsko-japońskim z lat 1904–1905. Poza problemami teoretycznymi i metodologicznymi, głównie z zakresu historii wojskowej (Ignat Danilenko), w tomie przedstawiono wybrane kwestie dotyczące kondycji i postaw wobec wojny społeczeństw rosyjskiego, fińskiego, francuskiego, brytyjskiego, amerykańskiego, włoskiego i niemieckiego. Oddzielne artykuły poświęcono narodom Austro-Węgier i Bałkanów, choć z nierównomiernym rozłożeniem akcentów (np. Galicji przydzielono trzy strony, sprawie czeskiej dwie, a problemom jugosłowiańskim sześć). Spory artykuł Malkowa dotyczył powojennego rozwoju świata postrzeganego głównie pod kątem zmian społecznych i gospodarczych. Tymczasem

¹² *Первая мировая война. Пролог XX века*, отв. ред. В. Л. Мальков, Москва 1998, ss. 693.

¹³ *WWI and the XX century: acts of the international conference of historians: Moscow, 24–26 May, 1994*, red. P. Voloboev i in., Moscow 1995, ss. 254.

¹⁴ *Мировые войны XX века*, кн. 1: *Первая мировая война. Исторический очерк*, науч. руков. В. Л. Мальков, отв. ред. Г. Д. Шкундин, Москва 2002, ss. 686. Wznowienie ukazało się w 2005 r.

¹⁵ *Мировые войны XX века*, кн. 2: *Первая мировая война. Документы и материалы*, науч. руков. Б. М. Туполев, отв. ред. В. К. Шацилло, Москва 2002, ss. 581. Wznowienie tego zbioru również ukazało się w 2005 r.

¹⁶ *Война и общество в XX веке*, кн. 1: *Война и общество накануне и в период Первой мировой войны*, науч. руков. В. А. Золотарев, отв. ред. С. В. Листиков, Москва 2008, ss. 611.

problemy Królestwa Polskiego czy fali uchodźców z zachodnich guberni imperium są w tej książce niemal nieobecne.

Nie był to ostatni tak duży projekt, w który zaangażowała się Rosyjska Asocjacja Historyków Pierwszej Wojny Światowej. Zbliżające się stulecie wybuchu pierwszego światowego konfliktu zainspirowało jej członków (głównym inicjatorem był wspomniany już Szkundin) do podjęcia i szczegółowego omówienia jednego z tematów ledwie poruszonych na łamach wyżej zaprezentowanej publikacji z 2008 r. — problematyki narodów monarchii habsburskiej w latach 1914–1920. Było to odważne posunięcie, niekoniecznie wygodne z punktu widzenia tzw. rosyjskiej polityki historycznej, mając na względzie chociażby rusyfikacyjne działania władz imperium Romanowów na okupowanych terenach Galicji w latach 1914–1915. Zadania tego nie można było zrealizować tylko i wyłącznie siłami historyków rosyjskich. Pierwszym krokiem było zorganizowanie konferencji międzynarodowej, która odbyła się w Moskwie w kwietniu 2009 r. Do współpracy zaproszono instytucje polskie (w tym Stację Naukową PAN w Moskwie), węgierskie, słowackie i rosyjskie. W rezultacie zaplanowano wydanie czterech tomów rozpraw *Narody monarchii habsburskiej w latach 1914–1920: od ruchów narodowych do powstania państw narodowych*. Projekt jest w dalszym ciągu realizowany. Uczestniczy w nim ponad stu uczonych z osiemnastu państw europejskich, zresztą nie tylko zaliczanych do spadkobierców Austro-Węgier. Redaktorami tomów są Szkundin i autor niniejszego tekstu. Do chwili obecnej ukazał się pierwszy wolumin planowanej serii, w którym poruszono problemy historiograficzne i historiozoficzne, a także trzy kompleksy zagadnień według klucza geograficznego: ruchy narodowe w „sercu” monarchii (Austria, Węgry, Czechy, Słowacja), ruchy narodowe w Galicji, na Zakarpaciu i Bukowinie, wreszcie ruchy narodowe Słowian południowych i Włochów¹⁷. W dalszych tomach poruszone będą zagadnienia udziału poszczególnych narodów monarchii Habsburgów w działaniach wojennych i ich stosunek do władzy, problemy gospodarcze, kulturalne, społeczne, konflikty narodowościowe. Prace nad tomem drugim są już bardzo zaawansowane. Najliczniejszą grupę autorów stanowią Rosjanie. Wszystkie teksty publikowane są w języku rosyjskim i z myślą o rosyjskim czytelniku.

Swoistego rodzaju *clou* obchodów stulecia wybuchu konfliktu ma stanowić przygotowywana od 2012 r. przez Asocjację, ale i przy wydatnym wsparciu innych rosyjskich ośrodków naukowych *Encyklopedia pierwszej wojny światowej*. W zamyśle redaktorów ma ona zawierać kilka tysięcy haseł podzielonych na trzy kategorie w zależności od ich znaczenia, rzecz jasna z punktu widzenia historiografii rosyjskiej (polskie hasła, np. „Józef Piłsudski”, „Roman Dmowski”, „Ignacy Paderewski”, czy „Julian Marchlewski” zaliczone przeważnie zostały do najniższej kategorii, co znajdzie swój wyraz w ich niedużej objętości). Książka jest przygotowywana siłami rosyjskich historyków, przy śladowym udziale autorów zagranicznych. Wsparcia finansowego dla tego projektu udzieliły władze państwowe, zwłaszcza zaś zajmujący wcześniej wysoką pozycję w administracji prezydenta Federacji Rosyjskiej, a obecnie w Dumie Państwowej Wiaczesław Nikonow (prywatnie wnuk Wiaczesława Mołotowa i historyk zajmujący się badawczo dziejami rewolucji z 1917 r. i pierwszej wojny

---

¹⁷ *Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств*, t. I, отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин, Москва 2012, ss. 456 + 45 ilustracji i 4 mapy. O tej inicjatywie pisałem niedawno w krótkiej historii Stacji Naukowej PAN w Moskwie, zob. M. Wołos, *Stały Przedstawiciel Polskiej Akademii Nauk przy Rosyjskiej Akademii Nauk i Stacji PAN w Moskwie. Organizacja, struktura i działalność w latach 1995–2012*, w: *Akademie Nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, red. L. Zasztowt, Warszawa 2013, s. 683.

światowej, o czym będzie jeszcze mowa). *Encyklopedia* ma zostać wydana późnym latem 2014 r. i zaprezentowana będzie podczas obchodów stulecia rozpoczęcia konfliktu.

Asocjacja jest organizatorem konferencji naukowych, które dotyczą rozmaitych aspektów Wielkiej Wojny, niekiedy rozpatrywanych w szerokim kontekście. Dotyczy to zarówno przyczyn wybuchu konfliktu zbrojnego z retrospektywnym spojrzeniem nawet na ostatnie dekady XIX stulecia, samego przebiegu wojny, jak i jej dalekosiężnych konsekwencji, ze szczególnym uwzględnieniem porządku wersalsko-waszyngtońskiego (określenie „porządek wersalsko-rysko-waszyngtoński” jest w Rosji trudno akceptowalne). Odwołam się do kilku wybranych przykładów. We wrześniu 2009 r. Asocjacja wspólnie z Instytutem Historii Powszechnej RAN i Stacją Naukową PAN w Moskwie zorganizowała w stolicy Rosji międzynarodową konferencję na temat pojawienia się, rozwoju i kryzysu porządku wersalsko-waszyngtońskiego. Poza gronem historyków rosyjskich udział w niej wzięli przedstawiciele Francji, Włoch, Rumunii i – szczególnie licznie — Polski. Dominowały problemy z zakresu historii powszechnej, a nawet teoretyczne rozważania o porządku panującym na świecie po zakończeniu pierwszej wojny światowej, w tym o aspektach prawa międzynarodowego. Materiały ukazały się drukiem dwa lata później¹⁸. Poniekąd kontynuacją tych rozważań była publikacja stanowiąca rezultat konferencji zorganizowanej przez Asocjację (tym razem wraz z Instytutem Historii Powszechnej RAN i Uniwersytetem Państwowym w Sankt Petersburgu) w październiku 2011 r. W większym zakresie poruszono na jej łamach militarne aspekty wojny, zwłaszcza rolę floty wojennej¹⁹. I w tym przypadku do współpracy zaproszono historyków z innych krajów. W maju 2010 r. towarzystwo zorganizowało inną międzynarodową konferencję „Pierwsza wojna światowa i współczesny świat”²⁰. Najświeższą publikacją zbiorową przygotowaną przez członków Asocjacji w ramach realizacji projektu finansowanego przez RGNF *Pierwsza wojna światowa — prolog XX wieku* jest tom rozpraw, w którym poruszono takie problemy, jak planowanie wojenne Niemiec, Austro-Węgier, Rosji i USA, rolę frontu wschodniego dla całokształtu działań militarnych, postawę wobec konfliktu Rumunii, Kanady, Stanów Zjednoczonych czy Szwecji, wreszcie sprawę floty wojennej. Interesujący artykuł na temat stosunku anarchistów i syndykalistów z różnych krajów do wojny ogłosił w tym tomie Wadim Dame²¹. Asocjacja partycypowała także w wydaniu, tym razem przez Instytut Historii Rosji RAN, interesującego tomu 227 dokumentów, w większości będących wcześniej poza obiegiem naukowym, na temat antywojennych wystąpień w okresie między rewolucją lutową i dojściem bolszewików do władzy w Piotrogradzie²². Czytelnik znajdzie w nim przykłady nie tylko antywojennych mitingów, rosnącej niechęci do udziału w walkach pojedynczych żołnierzy czy całych formacji, ale także bratania się z dotychczasowymi wrogami.

¹⁸ *Версальско-Вашингтонская международно-правовая система: зарождение, развитие, кризис, 1919–1939 гг.*, отв. ред. Е. Ю. Сергеев, Москва 2011, ss. 313.

¹⁹ *Первая мировая война, Версальская система и современность. Сборник статей*, отв. ред. И. Н. Новикова, А. Ю. Павлов, Санкт-Петербург 2012, ss. 350.

²⁰ *Первая мировая война: взгляд спустя столетия. Материалы международной конференции „Первая мировая война и современный мир” (26–27 мая 2010, Москва*, под общей редакцией С. С. Степанова и Е. Ю. Сергеева, Москва 2011, ss. 559.

²¹ *Актуальные проблемы истории Первой мировой войны. Сборник статей*, отв. ред. Е. Ю. Сергеев, Москва 2014, ss. 282.

²² *Антивоенные выступления на русском фронте в 1917 году глазами современников (воспоминания, документы, комментарии)*, отв. ред. Г. А. Куманев, Москва 2010, ss. 364.

Autorzy i ich dzieła. Kierunki badań

Wybiórczy przegląd osiągnięć naukowych współczesnych rosyjskich badaczy specjalizujących się w dziejach pierwszej wojny światowej należy rozpocząć od wspomnianego już kilkakrotnie Jewgienija Siergiejewa, obecnego prezesa Asocjacji, podejmującego wiele inicjatyw naukowych i aktywnego w różnych środowiskach akademickich Rosji oraz poza jej granicami. Co ciekawe, jego głównym polem badawczym jest nie tyle pierwszy konflikt o światowym zasięgu, ile przyczyny, które do niego doprowadziły rozpatrywane z rosyjskiego, brytyjskiego i niemieckiego punktu widzenia²³. Dużo uwagi w swoich publikacjach Siergiejew poświęca stosunkowi państw zachodnich do rosyjskiej elity wojskowej w przededniu wybuchu wojny. Z tej tematyki ogłosił dwie monografie autorskie, w tym jedną na Zachodzie²⁴. Ważne miejsce w badaniach tego uczonego zajmuje sojusz rosyjsko-brytyjski z 1907 r.²⁵ W ostatnich latach interesuje się działalnością brytyjskiego premiera Davida Lloyd George'a, a także polityką Londynu wobec państw bałtyckich w czasie i po zakończeniu wojny²⁶ oraz znaczeniem frontu wschodniego dla przebiegu konfliktu. Motywy zajęcia się tym ostatnim tematem Siergiejew zdefiniował w jednej ze swych ostatnich publikacji: „Niestety, zaznajomienie się z opublikowanymi monografiami i artykułami poświęconymi analizie wydarzeń na wschodnioeuropejskim teatrze Wielkiej Wojny zmusza specjalistów do sformułowania smutnego wniosku o tym, że do chwili obecnej ich liczba, zwłaszcza w zachodniej historiografii, jest raczej ograniczona, a tematyka przede wszystkim obejmuje albo opis działań wojennych, albo rozpatrywanie zmian rewolucyjnych zachodzących w społeczeństwie rosyjskim, które doprowadziły do zapadnięcia imperium i w końcowym efekcie do wycofania się państwa z wojny w marcu 1918 r. Odnośnie zaś do syntetycznych prac europejskich i amerykańskich badaczy dziejów pierwszej wojny światowej, to ich autorzy, co jest niemal regułą, poświęcają frontowi wschodniemu jeden–dwa rozdziały, bynajmniej nie stawiając sobie za cel wszechstronnej analizy jego roli i znaczenia nie tylko dla osiągnięcia przez państwa ententy zwycięstwa na polach bitew, ale i dla następujących później zmian społeczno-politycznego krajobrazu w Europie Środkowej i Wschodniej”²⁷. Trudno się z tą konstatacją nie zgodzić. Siergiejew formułuje także postulaty metodologiczne na temat kierunków prac nad dziejami Wielkiej Wojny. Podkreśla konieczność prowadzenia w tym zakresie badań interdyscyplinarnych, szerszego zastosowania przez rosyjskich historyków wypracowanych przez anglosaskich uczonych metod kognitywistyki, unikania pokusy europocentryzmu, podjęcia prac nad historią państw neutralnych, wreszcie szerszego potraktowania problematyki przyczyn i skutków konfliktu²⁸. Trzeba przyznać, że

²³ Е. Ю. Сергеев, *Политика Великобритании и Германии на Дальнем Востоке, 1897–1903*, Москва 1998, ss. 230; Е. Сергеев, А. Улуян, *Не подлежит оглашению. Военные агенты Российской империи в Европе и на Балканах 1900–1914 гг.*, Москва 2003, ss. 480.

²⁴ Е. Ю. Сергеев, „Иная Земля, иное небо...” *Запад и военная элита России, 1900–1914 гг.*, Москва 2001, ss. 282; Е. Sergeev, *Russian Military Intelligence in the War with Japan, 1904–5. Secret Operations on Land and at Sea*, London–New York 2007, ss. 252.

²⁵ Е. Ю. Сергеев, *Англо-российская Антанта 1907 г. Новые аспекты*, „Новая и новейшая история” 2007, nr 5, s. 50–65.

²⁶ Е. J. Sergeev, *La Gran Bretagna e gli Stati baltici dal 1918 al 1922*, w: *Da Versailles a Monaco. Vent'anni di guerre dimenticate*, red. D. Artico, B. Mantelli, [Torino] 2010, s. 14–34.

²⁷ Е. Ю. Сергеев, *Роль Восточного фронта в Первой мировой войне*, w: *Актуальные проблемы истории Первой мировой войны*, s. 56 (tłum. własne autora).

²⁸ Idem, *Актуальные проблемы изучения истории Первой мировой войны*, w: *Мировые войны XX века (Материалы круглого стола, состоявшегося в Государственном центральном музее современной истории России совместно с ассоциациями историков Первой и Второй мировых войн 17 сентября 2009 г.)*, отв. ред. С.А. Архангелов, Москва 2011, s. 14–22.

sam stosuje się do tych zasad zarówno jako badacz, jak i inspirator oraz organizator rozmaitych przedsięwzięć naukowych.

Wytrawnym badaczem dziejów pierwszej wojny światowej jest Wiaczesław Szaciłło, jeden z czterech wiceprezesów omówionej wyżej Asocjacji. Również i on zajmował się naukowo wydarzeniami poprzedzającymi rok 1914, a mianowicie dziejami stosunków amerykańsko–niemieckich w latach 1898–1917 oraz wojny rosyjsko–japońskiej z lat 1904–1905²⁹. Szaciłło jest autorem dwóch obszernych monografii, aspirujących do roli syntez dziejów pierwszej wojny światowej, postrzeganej jednak wyraźnie z perspektywy badacza rosyjskiego i pisanych z myślą o rosyjskim czytelniku³⁰. W swoich tekstach wyraźnie eksponuje cel, jaki stawia sobie, przygotowując publikacje o pierwszej wojnie światowej. Jest nim utrwalenie w pamięci Rosjan roli imperium Romanowów oraz wojsk rosyjskich w dziejach tego konfliktu, w tym i odniesienie przez ententę ostatecznego zwycięstwa. Rosja ukazana jest jako państwo, które uczyniło wiele dla sojuszników, a w zamian zostało przez nich skrzywdzone. Nie oznacza to jednak, że Szaciłło łamie zasady obiektywności badań naukowych, analizując procesy historyczne. Moja uwaga odnosi się do sfery interpretacyjnej. Odwołajmy się do wymownego cytatu: „Przy tym wszystkim znaczenie Rosji w pierwszej wojnie światowej było ogromne. Front wschodni odgrywał ważną rolę w latach 1914–1917, to właśnie nasi żołnierze uratowali Paryż w 1914 r., kiedy pod jego murami stały wojska niemieckie, a ich artyleria metodycznie ostrzeliwała francuską stolicę. Wówczas to, w sierpniu, armia rosyjska na płacziwą prośbę sojuszników rozpoczęła przedwczesną, a przez to i źle przygotowaną ofensywę w Prusach Wschodnich. A dwa lata później, w 1916 r., po błaganiach Włochów ponoszących w Alpach jedną klęskę za drugą, nasza armia rzuciła się do prześwietnej ofensywy Brusilowa, ponownie ratując pechowych sojuszników. Kiedy jednak w 1917 r. nadszedł czas, aby ententa spłaciła weksle, w Londynie i Paryżu umyli ręce, a tym samym Rosja nie otrzymała tak bardzo jej potrzebnej wojskowej, gospodarczej i politycznej pomocy”³¹.

W 2014 r. ukazały się dwa woluminy monumentalnej monografii Olega Ajrapietowa z Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego na temat udziału Rosji w pierwszej wojnie światowej. W zamyśle autora każdy tom będzie poświęcony jednemu rokowi Wielkiej Wojny. W tomie pierwszym dotyczącym wydarzeń z 1914 roku Ajrapietow przeprowadził analizę sytuacji międzynarodowej, która doprowadziła do wybuchu konfliktu, ze szczególnym uwzględnieniem roli i postawy Rosji. Szczegółowo omówił operacje wojenne na froncie wschodnim (Prusy Wschodnie, Galicja, Warszawa, Dęblin, Łódź), przyczyny porażek armii rosyjskiej i ich skutki, m.in. poszukiwanie wrogów wewnętrznych (w tym pogrom Niemców w Moskwie). Sporo miejsca poświęcił przystąpieniu do wojny Turcji i znaczeniu tego wydarzenia dla imperium Romanowów³². W tomie drugim o roku 1915 Ajrapietow dokładnie przeanalizował położenie Austro–Węgier i Niemiec, przebieg działań wojennych na froncie wschodnim, a także na Bałkanach oraz w rejonie cieśnin Bosfor i Dardanele, walkę dyplomatyczną o przeciągnięcie na stronę ententy lub państw centralnych Bułgarii i Rumunii, wreszcie klęski Rosjan po przełamaniu frontu po bitwie gorlickiej, skutkujące utratą tzw.

²⁹ В. К. Шаццлло, *Расчет и безрассудство: германо–американские отношения в 1898–1917 гг.*, Москва 1998, ss. 384; В. Шаццлло, Л. Шаццлло, *Русско–японская война. 1904–1905*, Москва 2004, ss. 468.

³⁰ В. К. Шаццлло, *Первая мировая война, 1914–1918. Факты. Документы*, Москва 2003, ss. 477; idem, *Последняя война царской России*, Москва 2010, ss. 352 (książka ta ukazała się w sporym nakładzie 3 tys. egzemplarzy).

³¹ Idem, *Последняя война царской России*, s. 8 (tłum. własne autora).

³² О. Р. Айрапетов, *Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917)*, t. I: 1914 год. Начало, Москва 2014, ss. 336.

zachodnich guberni³³. Trzeba przyznać, że autor — zdopingowany zbliżającą się setną rocznicą wybuchu wojny — podjął się zadania godnego zespołu badawczego, a nie jednego człowieka. Oby z równą skutecznością jak dotychczas udało mu się opublikować kolejne tomy swojego dzieła, które ze względu na rozmach i solidne przygotowanie autora powinno zająć trwałe miejsce w historiografii rosyjskiej³⁴.

Wspomniany wyżej Wiaczesław Nikonow w swojej obszernej monografii (928 stron) wydanej w 2011 r. w nakładzie 3 tys. egzemplarzy pod znamienym tytułem *Katastrofa Rosji* rozpatruje z kolei udział tego państwa w pierwszej wojnie światowej jako jeden z ważniejszych czynników wpływających na wybuch rewolucji lutowej w 1917 r. i pogrążenie się kraju w kolosalnym chaosie. Sam autor zastrzegł, że jest to książka o rewolucji, ale skrupulatne analizy wydarzeń z lat 1914–1917 czynią z niej całkiem szczegółową monografię imperium rosyjskiego u schyłku istnienia. Na wydarzenia sprzed blisko stu lat Nikonow spogląda okiem państwowca, którego tekst jest swego rodzaju ostrzeżeniem przed destrukcją tradycyjnych form państwowości (czyli przed rewolucją), a zarazem ledwie zawołowaną pochwałą ambitnego państwa o mocarstwowości aspiracjach. Daje się to wyczuć już po przeczytaniu pierwszych zdań: „Rosja — jedno z dwóch–trzech państw na planecie, które mogą się pochwalić pięcioma wiekami nieprzerwanego suwerennego istnienia, nieprzerwanego podbojami zewnętrznymi lub też zależnością od czyjejkolwiek władzy. Przez cały okres ponadtysiącletniej historii Rosja cztery razy doznała Katastrofy [słowo to autor pisze wielką literą — M. W.]. Kiedy niszczone były tradycyjne formy państwowości, kraj przekształcał się z subiekta w obiekt polityki międzynarodowej, stawał się polem walki, wojen domowych i/lub obcych interwencji, ponosił kolosalne ludzkie ofiary, tracił ogromne terytoria, cofał się na dziesiątki lat wstecz w zakresie rozwoju gospodarczego. Kiedy Rosja znacząco słabła, pojawiała się kwestia jej przetrwania jako państwa i narodu”³⁵. Omawiana pozycja mimo pozorów naukowości i stosunkowo bogatego aparatu odsyłaczy, także do źródeł archiwalnych, jest pracą z określoną tezą aprioryczną. Świetnie mieści się w tym nurcie rosyjskiej historiografii, który sławi silne państwo i jego dobrem oraz nadrzędną pozycją uzasadnia wiele brzemiennych w skutki decyzji politycznych, wojskowych czy gospodarczych³⁶.

Bez wątpienia silną stroną współczesnego rosyjskiego dziejopisarstwa jest podejmowanie przez badaczy tematów z historii powszechnej, bynajmniej nie tylko z zakresu stosunków międzynarodowych z udziałem Rosji lub też dziejów dyplomacji, ale także wewnętrznych problemów innych państw. Dominują zagadnienia związane z historią mocarstw (zwłaszcza Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Niemcy, Austro–Węgry) i krajów słowiańskich. Niestety, ta ostatnia uwaga zasadniczo nie odnosi się do Polski.

Dobrym przykładem badań amerykańistycznych prowadzonych w ośrodku prowincjonalnym, z dala od Moskwy czy Petersburga, są prace Władimira Romanowa z Tambowa. Jest to jeden z nielicznych w Rosji znawców polityki prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona i amerykańskiej myśli politycznej w interesującym nas okresie. Właśnie tym tematom po-

³³ Idem, *Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917)*, t. II: 1915 год. Апогей, Москва 2014, ss. 316.

³⁴ Ajrapietow opublikował wcześniej kilka wartościowych prac, zob. m.in. idem, *Генералы, либералы и предприниматели. Работа на фронт и на революцию (1907–1917)*, Москва 2003, ss. 254; idem, *Внешняя политика Российской империи 1801–1914 гг.*, Москва 2006, ss. 668.

³⁵ В. Никонов, *Крушение России 1917*, Москва 2011, s. 3 (tłum. własne autora).

³⁶ Zob. moje rozważania na ten temat: M. Wołos, *Historiografia rosyjska pierwszej dekady XXI stulecia wobec historii Związku Radzieckiego oraz węzłowych problemów z dziejów stosunków polsko–radzieckich (zarys problematyki)*, „Dzieje Najnowsze” 2011, nr 3, s. 133–153.

święcona była sporej objętości monografia szczegółowa ogłoszona przez niego drukiem w 2005 r.³⁷ Warto dodać, że Tambów — ze względu na kultywowanie pamięci o pochodzącym stamtąd sowieckim szefie dyplomacji Gieorgiju Cziczerinie — jest ośrodkiem, w którym organizowane są co jakiś czas konferencje poświęcone dziejom stosunków międzynarodowych oraz historii dyplomacji, w tym także problemom związanym z pierwszą wojną światową. W listopadzie 2008 r. odbyło się tam spotkanie z okazji dziewięćdziesiątej rocznicy zakończenia pierwszego konfliktu światowego z udziałem blisko pięćdziesięciu uczonych z kilku krajów, w tym z Polski. Materiały ukazały się drukiem³⁸. Innym przykładem badań z zakresu historii stosunków międzynarodowych w czasie pierwszej wojny światowej jest książka Aleksandry Choroszewej dotycząca polityki zagranicznej Belgii³⁹. Sporym mankamentem tej pracy jest brak belgijskich źródeł archiwalnych, ponieważ autorka opierała się przede wszystkim na rosyjskich dokumentach dyplomatycznych.

Pierwsza wojna światowa jako konflikt zbrojny o kapitalnym wpływie na rozwój techniki, strategii i taktyki siłą rzeczy przyciąga uwagę historyków specjalizujących się w dziedzinach militarnych. Badania w tym zakresie prowadzone są jednak nierównomiernie. Nieźle prezentują się ich wyniki w odniesieniu do dziejów floty wojennej na akwenach bałtyckim i czarnomorskim. Odwołajmy się w tym przypadku do wyników badań Denisa Kozłowa, aktywnego członka Rosyjskiej Asocjacji Historyków Pierwszej Wojny Światowej, a zarazem jednego z jej wiceprezesów. W ostatnich latach ogłosił on drukiem kilka prac zwartych na temat rozmaitych aspektów wojny morskiej i historii rosyjskiej floty⁴⁰. Badając przebieg działań wojennych, zwłaszcza na froncie wschodnim, wciąż chętnie sięga się do pozycji starszych, w tym kilkutomowej monografii Antona Kiersnowskiego⁴¹, a nawet wydanej jeszcze przed drugą wojną światową pracy gen. Andrieja Zajonczkowskiego⁴².

Interesującym kierunkiem badań są prace na temat parlamentaryzmu rosyjskiego podczas pierwszej wojny światowej i historii IV Dumy Państwowej. Monografię o monarchistach w parlamencie w latach 1914–1917 i przyczynach ich politycznej klęski ogłosił nie-

---

³⁷ В. В. Романов, *В поисках нового миропорядка: внешнеполитическая мысль США (1913–1921 гг.)*, Москва–Тамбов 2005, ss. 515.

³⁸ *Чичеринские чтения. Россия и мир после Первой мировой войны (к 90-летию окончания войны и подписания послевоенных соглашений). Материалы международной научной конференции, 11–12 ноября 2008 г.*, отв. ред. А. Г. Айрапетов, В. В. Романов, Тамбов 2009, ss. 354.

³⁹ А. О. Хорошева, *Внешняя политика Белгии накануне и во время Первой мировой войны*, Москва 2007, ss. 294.

⁴⁰ Д. Ю. Козлов, *Флот в румынской кампании 1916–1917 годов*, Санкт–Петербург 2003, ss. 124; idem, *Британские подводные лодки в Балтийском море. 1914–1918 гг.*, Санкт–Петербург 2006, ss. 221; idem, *Сражение за Рижский залив. Лето 1915*, Москва 2007, ss. 63; idem, „Мемельская операция» флота Балтийского моря, июнь 1915 года, Москва 2007, ss. 48; idem, *Цель — шведская руда: действия надводных сил флота Балтийского моря на неприятельских коммуникациях в кампанию 1916 года*, Москва 2008, ss. 48; idem, „Странная война» в Черном море (август–октябрь 1914 г.), Москва 2009, ss. 220; idem, *Нарушение морских коммуникаций по опыту действий российского флота в Первой Мировой войне (1914–1917)*, Москва 2013, ss. 533. Warto dodać, że w polskiej literaturze historycznej dysponujemy solidnymi naukowymi rozprawami o dziejach rosyjskiej floty w czasie pierwszej wojny światowej pióra Marka Hermy, zob. М. Herma, *Pod banderą św. Andrzeja. Rola Floty Czarnomorskiej w realizacji koncepcji strategicznych (militarnych) Rosji w latach 1914–1917*, Kraków 2002, ss. 162; idem, *Rosyjska flota wojenna na Bałtyku w latach 1905–1917*, Kraków 2010, ss. 625.

⁴¹ А. А. Керсновский, *История русской армии*, т. III, Москва 1994, s. 170 i n.

⁴² А. М. Зайончковский, *Мировая война 1914–1918 гг.*, т. I–IV, Москва 1938–1939.

dawno Andriej Iwanow⁴³. Podobnymi zagadnieniami zajmuje się badacz z Kazania Rustem Cyunczuk, skądinąd członek Rosyjskiej Asocjacji Historyków Pierwszej Wojny Światowej⁴⁴.

Rejonami geograficznymi, które tradycyjnie interesują rosyjskich historyków, a uwaga ta odnosi się nie tylko do lat 1914–1918, pozostają od dziesięcioleci Bałkany, a także takie kraje jak Czechy⁴⁵, Słowacja⁴⁶ czy Ukraina⁴⁷. Badania z tego zakresu koncentrują się w Moskwie. Dla okresu pierwszej wojny światowej szczególne miejsce zajmuje wspomniany już kilkakrotnie Grigorij Szkundin, jeden z najlepszych rosyjskich znawców dziejów Wielkiej Wojny i zarazem wyborny bałkanista, specjalizujący się zwłaszcza w historii Bułgarii i Rumunii. Jest on autorem wielu rozpraw na ten temat, które cechuje głęboka znajomość źródeł, będąca efektem zagranicznych kwerend, skrupulatność oraz obiektywne podejście do podejmowanych zagadnień. Szkundin opublikował kilka lat temu monografię o problemie separatystycznego pokoju z Bułgarią w polityce państw ententy, która jest najpełniejszym opracowaniem na ten temat w literaturze nie tylko rosyjskiej⁴⁸.

Szkundinowi nieobce są też wybrane problemy polskie w okresie pierwszej wojny światowej, co stanowi raczej chlubny wyjątek wśród rosyjskich historyków⁴⁹. *Notabene* w monumentalnej (949 stron), choć kontrowersyjnej pracy *Polska w XX wieku. Zarys historii politycznej* wydanej niedawno przez Instytut Słowianoznawstwa RAN pod redakcją Albiny Noskowej pierwszej wojnie światowej poświęcono zaledwie trzydzieści pięć stron. Giennadij Matwiejew jako autor omawianego rozdziału niemal wyłącznie opierał się na opublikowanych wcześniej pracach polskich historyków, streszczając wyniki ich badań⁵⁰. W szerszej konstelacji geopolitycznej sprawy polskie podczas pierwszej wojny światowej porusza

⁴³ А. А. Иванов, *Правые в русском парламенте: от кризиса к краху (1914–1917)*, Москва–Санкт–Петербург 2013, ss. 516.

⁴⁴ Р. А. Циунчук, *Национальные вопросы в Государственной думе Российской империи в период Первой мировой войны: „свои”, „иные”, „чужие*, w: *Великая война 1914–1918. Альманах Российской ассоциации историков Первой мировой войны*, выпуск 3, Москва 2013, s. 119–126.

⁴⁵ Przykładowo: Е. П. Серапионова, *Карел Крамарж и Россия 1890–1937 годы*, Москва 2006, ss. 512; Е. Ф. Фирсов, *Т. Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков*, Москва 2012, ss. 336.

⁴⁶ Przykładowo: З. С. Ненашева, *Российские официальные структуры о политической судьбе словаков во время Первой мировой войны*, w: *Словянский мир профессора Матвеева*, отв. ред. Ю. А. Борисёнок, А. Н. Литвинова, З. С. Ненашева, Москва 2013, s. 197–216.

⁴⁷ Przykładowo: И. В. Михутина, *Украинский вопрос в России (конец XIX–начало XX века)*, Москва 2003, s. 170 i n.

⁴⁸ Г. Д. Шкундин, *Разделяй и властвуй! Вопрос о сепаратном мире с Болгарией в политике держав Антанты (октябрь 1915–март 1916 г.)*, София 2007, ss. 182; idem, *Болгария в российской военной стратегии и политике весной 1916 г.*, w: *България и Русия между признателността и прагматизма. Международна научна конференция. Доклади*, София 2009, s. 280–291; idem, *Русские и болгары в годы первой мировой войны: проблемы взаимовосприятия*, w: *Россия–Болгария: Векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв.*, Москва 2010, s. 185–207; idem, *От Салоник до Нейи: болгарские внешнеполитические концепции накануне и во время Парижской мирной конференции 1919 года*, w: *Славянство, растворённое в крови*, отв. ред. К.В. Никифоров, Москва 2010, s. 155–168.

⁴⁹ Idem, *Болгария и польский вопрос во время Первой мировой войны*, w: *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос*, s. 57–84.

⁵⁰ [Г. Ф. Матвеев], *Великая война и судьбы польского вопроса*, w: *Польша в XX веке. Очерки политической истории*, отв. ред. А. Ф. Носкова, Москва 2012, s. 69–104. Zob. uwagi na temat tej książki: Ł. Adamski, *Dialog historyczny z Rosją i Ukrainą — podejście endoskopiczne*, „Arcana” 2013, nr 6 (114), s. 29, 30.

Wiktor Zubaczewski z Omska, ale są one ledwie jednym z elementów jego badań⁵¹. Czasami publikowane są artykuły przyczynkarskie, nie zawsze udane i dalekie nie tylko od wyczerpania tematu, ale i dobrej jego prezentacji, często pisane bez znajomości polskiej literatury⁵². Przytoczone w tym miejscu fakty może najlepiej oddają stan współczesnej rosyjskiej historiografii odnośnie do dziejów naszego kraju w latach 1914–1918⁵³. Na tym tle o wiele lepiej wyglądają współczesne badania szczegółowe na przykład nad historią Irlandii⁵⁴ czy Szwecji⁵⁵ w wykonaniu rosyjskich historyków.

Ostatnio dość intensywnie prowadzone są w Rosji badania na temat dziejów pierwszej wojny światowej w wymiarze regionalnym czy nawet lokalnym. W tej dziedzinie należy zwrócić uwagę na wydaną w 2011 r. monografię Iriny Bielowej, która powstała na podstawie rozprawy doktorskiej. Szczegółowe kwerendy archiwalne pozwoliły autorce przedstawić życie mieszkańców guberni kałużskiej i orłowskiej w latach 1914–1917 i zgodnie z zasadą *pars pro toto* odnieść ich wyniki także do innych rejonów Rosji⁵⁶. Innym przykładem będzie rozprawa Tatiany Troszyny o dziejach Archangielska w latach 1914–1918, zwłaszcza pod kątem roli i znaczenia miasta oraz portu jako jednego z najważniejszych węzłów komunikacyjnych imperium rosyjskiego⁵⁷. Autorka nie pominęła w swoich rozważaniach tematyki życia codziennego mieszkańców portowego miasta w cieniu wojny. Wartością pracy jest solidna podstawa źródłowa, zwłaszcza wykorzystanie materiałów archiwalnych będących wcześniej poza naukowym obiegiem. Troszyna sformułowała interesujący wniosek: pierwsza wojna światowa uczyniła z Archangielska, wcześniej małego, prowincjonalnego ośrodka, jeden z ważniejszych punktów na mapie Rosji, determinując tym samym jego dalszy rozwój przez cały wiek XX. Jak widać, wojna nie w każdym przypadku niesie z sobą jedynie negatywne zmiany.

Podsumowanie

Problematyka badań nad dziejami pierwszej wojny światowej nie zajmuje czołowego miejsca we współczesnej historiografii rosyjskiej. Trudno jednak nazwać ją niszową. Co więcej, w ostatnich latach, bynajmniej nie tylko ze względu na zbliżające się stulecie konfliktu, widać wzrost zainteresowania rosyjskich badaczy różnymi aspektami Wielkiej Wojny. Porównując ten stan rzeczy z niezwykle bogatym dziejopisarstwem na temat Wielkiej Wojny Ojczyźnianej z lat 1941–1945 i jej znaczenia dla kształtowania świadomości histo-

---

⁵¹ В. А. Зубачевский, *Политика России в отношении восточной части Центральной Европы (1917–1923 гг.)*. Геополитический аспект, Омск 2005, s. 15–42.

⁵² Przykładowo: В. В. Миронов, *Поляки в военной организации Габсбургской империи. 1914–1918 гг.*, w: *Поляки в истории российской провинции XIX–XX вв. Диалог цивилизации. Материалы международной научной конференции 18–20 мая 2010 г.* Тамбов, Тамбов 2010, s. 274–283.

⁵³ Moje uwagi dla badań nad okresem po 1918 r. zob. M. Wołos, *Historiografia rosyjska pierwszej dekady XXI stulecia*, s. 144–153.

⁵⁴ Е. Ю. Полякова, *Первая мировая война и раздел Ирландии*, w: *Первая мировая война: взгляд спустя столетия*, s. 258–268; Е. Ю. Кольшевская, *Ирландское республиканское братство в годы Первой мировой войны*, w: *Первая мировая война: взгляд спустя столетия*, s. 269–277.

⁵⁵ И. Н. Новикова, *Нейтралитет или союз: внутривнутриполитическая борьба в Швеции по вопросам внешней политики в годы Первой мировой войны*, w: *Актуальные проблемы истории Первой мировой войны*, s. 157–189.

⁵⁶ И. Б. Белова, *Первая мировая война и российская провинция. 1914–февраль 1917 г.*, Москва 2011, ss. 283.

⁵⁷ Т. И. Трошина, *Великая война... забытая война... Архангельск в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.)*, Архангельск 2008, s. 160–164.

rycznej, postaw patriotycznych i propaństwowych obywateli Federacji Rosyjskiej, wojna z lat 1914–1918 wypada wciąż skromnie⁵⁸. Tę samą uwagę odnieść można porównawczo do historiografii innych państw, które jako mocarstwa uczestniczyły w działaniach wojennych na frontach pierwszego światowego konfliktu (np. Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Stanów Zjednoczonych czy Italii), gdzie półki księgarskie uginają się pod ciężarem prac poświęconych pierwszej Wielkiej Wojnie. W chwili obecnej może nie jest to w Rosji konflikt zapomniany, ale w sensie badawczym wciąż jeszcze zepchnięty na plan dalszy. Wysiłki w celu zmiany tego bez wątpienia niekorzystnego stanu rzeczy są jednak czynione przez rozmaite rosyjskie środowiska naukowe z Rosyjską Asocjacją Historyków Pierwszej Wojny Światowej na czele.

Nasuwa się jeszcze inna konstatacja. Otwierający wiek XX konflikt światowy nie należy do tematów wywołujących szczególne emocje wśród Rosjan. To efekt zarówno owej „amnezji”, jak i rosnącego dystansu czasowego. Konflikt z lat 1914–1918 nie jest już „historią żywą”, jaką wciąż pozostają dzieje Związku Sowieckiego. Raczej nie wywołuje on także zaciętych sporów historiograficznych czy ostrych polemik z historykami reprezentującymi inne kraje, choć bywają wyjątki w tym względzie potwierdzające regułę. Sprzyja to obiektywności badań, tym bardziej że po 1991 r. możliwości pozyskania nowych źródeł archiwalnych mimo wszystko znacząco się zwiększyły.

Odnosząc się do osiągnięć współczesnej historiografii rosyjskiej, należy podkreślić nierównomierny stan badań. Stosunkowo dobrze reprezentowana jest historia polityczna i wojskowa, a nawet społeczna. Znacznie gorzej wypada historia gospodarcza. To poważny mankament. Posłużmy się jednym tylko przykładem. W monumentalnej *Historii Rosji. XX wiek* przygotowanej przez zespół badaczy na czele z Andriejem Zubowem i wydanej w 2009 r. w sporym nakładzie 5 tys. egzemplarzy problemom rosyjskiej gospodarki w okresie wojny poświęcono ledwie cztery strony (samej wojnie stron osiemdziesiąt). Nie odwołano się przy tym do żadnej literatury, choć na końcu niemal każdego rozdziału autorzy podawali podstawowe prace odnoszące się do podjętych na kartach opracowania tematów⁵⁹. Badania życia codziennego, funkcjonowania tyłów (w tym problem jeńców wojennych przed rewolucją lutową), dzieje kultury w latach 1914–1918 są dopiero na starcie. Tę samą uwagę można odnieść do badań regionalnych i lokalnych, choć pierwsze kroki już uczyniono. Brakuje wskazówek metodologicznych, chociaż wspomniany wielokrotnie Siergiejew zaczął je formułować i wprowadzać w życie. Całkiem dobrze rozwijają się badania na temat obrazu wroga i własnego społeczeństwa w świetle zachowanych źródeł. Nieźle prezentują się osiągnięcia w zakresie historii powszechnej, zarówno odnośnie do dziejów stosunków międzynarodowych i dyplomacji, jak i spraw wewnętrznych innych państw. I w tym przypadku występują dysproporcje. Historycy rosyjscy interesują się przede wszystkim wojenną przeszłością mocarstw (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Niemcy, Austro-Węgry, w mniejszym zakresie Francja, Włochy czy Turcja), a także świata słowiańskiego ze szczególnym uwzględnieniem Bałkanów, Czech, Słowacji i Ukrainy. Niestety, dzieje ziem polskich i sprawy polskiej w latach 1914–1918 są we współczesnej historiografii rosyjskiej reprezentowane słabo. Ta gorzka refleksja jest odbiciem coraz głębszego kryzysu rosyjskiej polonistyki rozumianej możliwie szeroko.

⁵⁸ Pisałem na ten temat niedawno w innym artykule, zob. M. Wołos, *Wielka Wojna Ojczyzniana w tożsamości i edukacji historycznej współczesnych Rosjan*, w: *Historia — pamięć — tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. I: *Historia i edukacja*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, U. Kicińska, Kraków 2013, s. 47–57.

⁵⁹ *История России. XX век*, t. I: 1894–1939, под ред. А.Б. Зубова, Москва 2009, s. 290–370.